

Проблемні питання під час встановлення технології виготовлення художніх виробів з металу часів скіфської доби в мистецтвознавчих дослідженнях

Igor Solodovnikov

завідувач відділу досліджень у сфері інформаційних технологій, Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України, м. Черкаси, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1440-8395>, e-mail: solodovnikov.art73@gmail.com

Зібрано інформацію про основні наявні технічні прийоми, якими користувалися майстри ювелірного ремесла, та історичні періоди їх застосування.

Ключові слова: атрибуція; стиль; манера; стилістичні ознаки; композиція; орнамент; схематизація; конструкція; форма; штампування; лиття; карбування; гравірування; полірування; філігрань; зернь.

Problematic Issues in Establishing the Technology of Manufacturing Artistic Metal Products from the Scythian Era in Art Historical Research

Igor Solodovnikov

Information has been collected about the main existing technical techniques used by jewelry craftsmen and the historical periods of their application.

Keywords: attribution; style; manner; stylistic features; composition; ornament; schematization; construction; form; stamping; casting; minting; engraving; polishing; filigree; grain.

Формування скіфської культури відбувалося в VII ст. до н. е. Неповторна, своєрідна художня мова, символіка, орнаментация й образотворчі мотиви — усе це результат уявлення про світоустрій і його відображення у предметах мистецтва скіфської доби. Особливістю скіфського золотарства стало зображення фантастичних звірів (грифонів, сфінксів, крилатих тварин і химер з людськими головами), так званий «скіфський звіриний» стиль. Дослідження способів атрибуції ювелірних виробів, визначення стилістичних ознак і художнього рівня, ідентифікації матеріалу, методів виробництва та оздоблення частково розкриті в працях учених В. Квасниця, О. Мінжулін та ін. [1—3]. Під час оцінювання автентичності виробів цієї епохи виникають проблемні питання, тому є певні труднощі у визначенні технології виробництва зазначених предметів мистецтва.

Період скіфського мистецтва прийнято поділяти на два періоди, які різняться за характером виконання художніх виробів. Перший період, ранній, датується VII—VI ст. до н. е. Основними рисами, характерними для нього, є реалізм тваринного світу, компактність; зображення тварин у спокійному стані. У другій половині V ст. до н. е. виника-

ють зооморфні перетворення, коли частина фігури тварини перетворюється на самостійний образ. Другому, більш пізньому періоду, передував короткий суміжний етап (II половина V ст. до н. е.), коли ознаки, характерні для першого й другого періодів, поєднуються й у скіфське мистецтво широким струменем вливаються грецькі та іранські мотиви.

Другий період, пізній, датується IV—III ст. до н. е. Основними рисами, що для нього характерні, є поява динамізму й експресії; поширення композицій, де відображалась боротьба звірів; посилення орнаментальності відповідно до схематизації реальних форм; графічна схематизація образів, перетворення їх у на лінійний орнамент: зображення стають плоскими, деталі позначаються різьбленими лініями. Образи набувають візуальної чіткості, характерної для знаків (зображень знаків). У скіфське мистецтво вливаються грецькі мотиви, у виробках відчутна деградація тваринного стилю; з'являються повністю самостійні зображення голів, копит, ніг, лап, кігтів, вух тварини, тобто образ розділяється на окремі деталі, що сприяє посиленню орнаментальних тенденцій скіфського мистецтва й подальшій схематизації цілих фігур. У цей

період виникла своєрідна «мова» скіфського звіриного стилю, особливості якої в тому, що твір мистецтва часом є ніби схематичним зображенням міфологічної оповіді, яке містить визначення основних (найбільш важливих) моментів міфу, і організація їх за принципом декоративності [4].

Важливою ознакою автентичності ювелірного виробу є застосування певних технічних прийомів, які в кожному історичному періоді мали власні особливості. На ранньому етапі розвитку ювелірного ремесла, зокрема в кіммерійську добу, частіше користувалися технікою лиття. У скіфсько-сарматський період метод лиття застосовували дуже рідко, оскільки при цьому втрачається метал і важко отримати чіткі відливки з високопробного золота. Для литва характерні складність конструкції форми, наявність пор, наявність на протилежній частині виробу поверхні від форми з піску та слідів від форми, велика вага виробу. Виготовлення виробів із дорогоцінних металів, особливо в IV ст. до н. е., часто здійснювалося технікою штампування й карбування з кованого листа. Про це свідчать знахідки бронзових штампів, а також виробів, виготовлених цими способами. Розпізнати метод штампування можна за ознаками плавних рельєфних ліній форми, простої конструкції, найчастіше площинної композиції, незначних зморшок у кутових місцях, відносно малої товщини деталі.

У виробництві карбованих художніх виробів застосовували дерев'яні форми-матриці. За рельєфного карбування дрібних речей дерев'яною формою користувалися багато разів для виготовлення цілої серії однорідних предметів. Із кінця III і в II ст. до н. е. в зв'язку із занепадом металообробки рельєфне карбування як цілих предметів, так і окремих деталей часто замінювали литтям. Із IV ст. до н. е. майстри почали паяти. Припоєм слугували легкоплавкі сплави, які майже непомітно відрізнялися від предмета, а для напаявання зерен філіграні на витончені й дрібні вироби інколи використовували ртуть. Декорування ювелірних виробів здійснювали простими й складними методами, діагностика яких не викликає великих труднощів. Під час штампування та різьблення золото тільки

деформується, але не дає відходів, а під час гравірувальних робіт золото зрізається. Способом гравірування рідко користувалися для виготовлення виробів із тонкого листового золота, воно характерне для декорування масивних виробів. Різані лінії на виробах нагадують неглибокі жолобки. Більш глибокі V-подібні лінії характерні для гравірування, виконаного сучасними сталевими інструментами. Золоту поверхню можна обробити інструментом, схожим на різець (гравірування «тремоло»), проте він залишає зигзагоподібний слід. Простіші орнаменти продряпувалися на золоті металевим гострим стрижнем.

Під час експертизи античних ювелірних виробів про справжність можна судити за наявністю зерні й особливого виду філіграні, яка зазвичай не дублюється сучасними фальсифікаторами. У підробках трапляється, що кульки тримаються на стандартних ювелірних припоях. Часто один припій охоплює кілька кульок одночасно, склад припоїв може бути сучасним тощо. Антична грануляція закріплюється на основі за допомогою припою, який отримано шляхом відновлення введеного під кульки куприту або малахіту до міді та взаємодією останньої із золотом. Філігрань виготовляли з кованого листа, розрізаного на тонкі смужки, які перекручувалися й додатково прокатувалися між дерев'яними поверхнями або декоративно оброблялися різцем. Протягування дроту крізь філь'єри відмічається в'більш пізній період. Філь'єри поступово звужуються. Унаслідок такого методу по довжині дроту залишається «лінія шва», яка відсутня в підробках і копіях. Розповсюдженим методом декорування були так звані «плетінки», отримані звиванням двох смужок. Укладені паралельно, але з різним нахилом витків, смужки утворювали ялинковий орнамент. Заключною обробкою гладких поверхонь ювелірних виробів були шліфування або полірування. Обробку філігранних виробів здійснювали розчинами солей, галунів або сечовини. Нанесення тонкого золотого листа (фольги) на поверхню металевого виробу здійснювали нагріванням із одночасним поліруванням. Іншим способом наносили на поверхню амальгаму — суміш золота й ртуті, яку підігрівали, ртуть

випаровувалася, залишаючи рівний, золотий шар, який полірували до блиску.

Ще одну важливу роль в дослідженні відіграє вивчення хімічного складу сплавів золота. Результати досліджень виробів із золота, проведених відомими фахівцями в цій галузі Т. Артюх, О. Мінжуліним та ін., свідчать про те, що хімічний склад є одним із найбільш об'єктивних критеріїв їхньої автентичності [1—4]. Проба золота сарматських прикрас варіює від 600 до 950, їх виготовляли з більш високопробного й очищеного золота на відміну від скіфських. Сарматський період вирізняється значною однорідністю

золотих сплавів на відміну від скіфських неоднорідних за складом. Спільним для виробів обох періодів є залежність хімічного складу від ступеня афінажу сировини. Уміст срібла й міді обумовлений природним походженням у скіфських виробках, а також пов'язаний із частковим легуванням у виробках сарматського періоду [5, 6].

Отже, для експерта важливо визначити особливості стилістики й технологічних характеристик ювелірного мистецтва скіфського періоду для того, щоб правильно визначити автентичність виробів під час проведення досліджень.

Перелік джерел посилання

1. Артюх Т., Індутний В., Підвисоцька О. Експертиза та оцінка ювелірних прикрас скіфсько-сарматського періоду. *Коштовне та декоративне каміння*. 2003. № 4 (34). С. 3—29.
2. Квасниця В. М., Бондаренко І. М., Підвисоцька О. П. Про хімічний склад золотих виробів. *Музейні читання* : мат-ли наук. конф. Музею іст. кошт. України. Київ, 2001. С. 14—25.
3. Мінжулін О. І. Реставрація творів з металу. Київ, 2000. 227 с.
4. Скорий С. А., Білосор В. П., Супруненко О. Б., Кулатова І. М. Селища скіфського часу в системі великого укріплення Більського городища : колектив. моногр. Київ, 2019. 372 с.
5. Артюх Т. М. Товарознавча експертиза ювелірних коштовностей. Теорія і практика : монографія. Київ, 2005. 303 с.
6. Мінжулін О. І. Реставрація творів з металу. Київ, 2000. 227 с.